

Natuurlijke processen en dynamiek in grote natuurgebieden: beperkte mogelijkheden of

Loek Kuiters

Tegengaan van het verlies aan soorten vormt de grootste uitdaging voor de hedendaagse natuurbescherming. In Nederland is een belangrijke oorzaak de nog steeds slechte milieukwaliteit (Natuurbalans 1999). Daarnaast speelt het probleem van fragmentatie en isolatie.

Sinds het verschijnen van het Natuurbeleidsplan in 1990 (Ministerie van LNV) vormt schaalvergroting van natuurgebieden één van de pijlers van het huidige natuurbeleid. Daarbij hebben de grote natuurparken van Noord-Amerika en Afrika, met een oppervlakte van vaak honderden vierkante kilometers, een voorbeeldfunctie. In de oprichtingsakte van deze parken staat dat deze in hun 'natuurlijke staat' moeten worden behouden. Maar wat weten we over deze natuurlijke toestand? En welk beheer vormt heden ten dage de beste garantie voor het behoud van deze laatste restanten van wat wel 'wildernisnatuur' wordt genoemd? In kringen van wetenschappers en natuurbeschermers bestaat een controverse over de vraag of, gezien vanuit een historisch perspectief, het zoveel mogelijk uitbannen van iedere vorm van menselijke bemoeienis wel zo wenselijk is, gezien de invloed die de oorspronkelijke bewoners hadden op hun natuurlijke omgeving. Ook ten aanzien van het beheer van de grote herbi-

voren bestaan tegenstrijdige opvattingen. Deze zijn vooral terug te voeren op de vraag of natuurlijke systemen top-down dan wel bottom-up worden gereguleerd. Er zijn aanwijzingen dat zelfs de parken in Noord-Amerika te klein zijn om een verlies van biodiversiteit te voorkomen en wordt door vooraanstaande biologen gepleit voor het onderling verbinden van de nationale parken met die in Canada.

In Nederland beschikken we niet over natuurgebieden die qua schaal vergelijkbaar zijn met die in Noord-Amerika. Bovendien is het Nederlandse landschap in de loop der eeuwen dermate door de mens beïnvloed, dat van echte 'wildernisnatuur' geen sprake is. Echter, met de schaalvergroting die voor onze natuurgebieden wordt nagestreefd, ontstaat een zelfde soort discussie met betrekking tot het beheer. Het rijksbeleid is pleitbezorger voor de visie dat in 'begeleid-natuurlijke' natuur (nagenoeg-natuurlijke natuur is met uitzondering van de Waddenzee in Nederland niet meer aanwezig), vooral ruimte moet worden geboden aan landschapsvormende processen als verstuing, overstroming, erosie, sedimentatie, branden en windworp en aan begrazing, waarbij menselijke bemoeienis tot een minimum moet worden beperkt. Risico's van het uitsterven van soorten dienen te worden geminimaliseerd door natuurterreinen zo groot mogelijk te

maken en met elkaar te verbinden.

Critici van dit beleid argumenteren dat Nederland te klein is voor deze zogenaamde 'zelfregulerende natuur'. De cultuurhistorische component en de daarmee verbonden diversiteit aan landschappen, zo kenmerkend voor de Nederlandse natuur, zou op deze wijze verloren gaan. Zonder actief beheer verdwijnen er soorten en zal er vooral meer eenvormige natuur ontstaan.

Landschapsvormende processen vroeger en nu

Millennia geleden was het landschap in onze delta veel dynamischer dan nu. Kustbeweging met regelmatig optredende doorbraken van de zee, grootschalige verstuing in het duinlandschap, geul- en nevengeulvorming en erosie- en sedimentatieprocessen zorgden voor een permanente dynamiek in onze rivierdelta. Daarnaast voegden ook de aanwezige wilde grazers, zoals oerrund, wild paard, eland, edelhert, ree, bever en wild zwijn, dynamiek toe. In het geologisch recente verleden heeft de mens het landschap geomorfologisch steeds meer vastgelegd door zeekustwering, beteugeling van de rivieren, afsluiting van zeearmen, helmbepanting van stuivende duinenrijen en de aanleg van polders. Ook het bejagen en het doen uitsterven van een deel van de hoefdierfauna had ingrijpende gevolgen voor

Durven we ruimte te geven aan natuurlijke processen? (foto: B.Bos)

de vegetatie- en landschapsontwikkeling. Het landschap is daardoor veel statischer geworden. De ruimtelijke verscheidenheid in het oorspronkelijke landschap en de daaraan gerelateerde rijkdom aan planten- en diersoorten, wordt in het hedendaagse cultuurlandschap in stand gehouden door voortzetting van traditionele beheersvormen.

De afgelopen jaren zijn diverse plannen voor het herstel van dynamiek en natuurlijke processen in de vorm van grootschalige natuurontwikkeling naar

ren, paarden en bevers en treedt periodiek overstroming op. Er zijn soortenrijke rivierduin- en struweelbegroeiingen ontstaan en er zijn aanzetten tot hardhout-ooibosontwikkeling. Ook in de kustduinen is op een enkele plaats weer ruimte ontstaan voor zand, wind en zout water door het plaatselijk doorsteken van de buitenste duinenrij, zoals 'De Kerf' bij Schoorl, of door afgravingen, zoals op het Groene Strand op Terschelling.

Opmerkelijk is dat veel beheerders weliswaar meer dynamiek in hun gebied wenselijk achten, maar men tegelijkertijd beducht is voor het kwijtraken van soorten. Tussen het zich spontaan laten ont-

fenomeen. En ook het laten sterven van grazers, zoals vorige winter in de Oostvaardersplassen het geval was, of het op natuurlijke wijze laten afbreken van kadavers, stuit op grote weerstand van het publiek. Meekoppeling met andere maatschappelijke functies is een kritische succesfactor gebleken, zoals in het rivierengebied waar zand- en grindwinning op succesvolle wijze worden gekoppeld aan natuurontwikkeling.

Toch maar halfnatuurlijk...?

Vorig jaar werd op uitnodiging van Staatsbosbeheer Regio West-Brabant Deltagebied, door deskundigen een dag lang van gedachten gewisseld over een nieuw beheersplan voor de Slikken van Flakkee in de Grevelingen. De hiervoor geschetste dilemma's ten aanzien van het inhoud geven aan de beheerdoelstelling 'begeleid-natuurlijk' kwamen hier uitgebreid op tafel. In het vorige beheersplan (1995-2000) was naast de doelstelling 'begeleid-natuurlijk', als extra voorwaarde opgenomen dat het terrein zijn open karakter moest behouden (zie ook Van der Reest & van Haperen, 1996). Daarbij gold als eis dat er niet meer dan 20% ruigte en 5% struweelbegroeiing in het gebied mocht voorkomen. Naast een 'natuurlijkheid-eis' werd dus belang gehecht aan een 'openheid-eis'. In het gebied komen botanische waardevolle graslandgemeenschappen voor met veel Rode-Lijstsoorten. Het betreft onder meer een gemeenschap met *Carex distans*, die gebonden is aan zoet-zout gradiënten en kwel van brak water. Echter, door het afsluiten van de Grevelingen in de jaren zeventig en daarmee het verlies aan dynamiek, treedt verruiging en struweelvorming op. Ondanks de ingestelde begrazing met Heckrunderen en fjordenpaarden breiden diverse struweelsoorten, in het bijzonder Duindoorn, zich uit in de graslandvegetatie. Uit recente luchtfoto's blijkt dat zowel ruigtevegetatie als duindoornstruweel inmiddels ruim 15% van het gebied beslaan. Zonder kustdynamiek kunnen de botanisch waardevolle graslandgemeenschappen niet voortbestaan, zo is men van mening. Binnen het team van deskundigen was een meerderheid voor ingrijpen, waartoe door Staatsbosbeheer dan ook werd besloten. Een deel van de vegetatie zal periodiek gemaaid gaan worden. Daarmee wordt de doelstelling van 'begeleid-natuurlijk' ingewisseld voor 'half-natuurlijk'. Vormt dit een voorbode voor andere gebieden in ons land?

Plat form

In deze rubriek is ruimte voor opinies en reacties

koudwatervrees?

voren gebracht. Zo is er het Plan Ooievaar (1986), het plan Levende Rivieren (1993) en het plan Meegroeien met de Zee: naar een veerkrachtige kustzone (1996). Ook zijn in verschillende gebieden middelgrote (bever) en grote herbivoren (edelhert, rund, paard) geïntroduceerd, vanuit de gedachte dat herbivorie een belangrijk en onmisbaar natuurlijk proces is, dat een verrijkende invloed heeft op de ruimtelijke verscheidenheid en op de vestiging en handhaving van tal van planten- en diersoorten.

Ervaringen van beheerders

Het is belangrijk om de eerder geschetste beleidsopvatting te leggen naast de praktijkervaringen opgedaan in de grote natuurgebieden, variërend in grootte van 1000 tot meer dan 5000 ha. Beheerders van een achttal gebieden is gevraagd naar hun ideeën en ervaringen met het realiseren van de doelstelling 'begeleid-natuurlijk' en in het bijzonder naar de mogelijkheden voor het ruimte bieden aan meer dynamiek en natuurlijke processen (Kramer, 1998).

Voor al in het rivierengebied zijn de afgelopen jaren successen geboekt. In het dynamische milieu van de grote rivieren, met de Millingerwaard als meest beschreven voorbeeld, vindt op bepaalde plaatsen weer spontane rivierduinvorming plaats, in combinatie met begrazing door runde-

wikkelen van natuur en het behoud van bestaande natuurwaarden ligt een spanningsveld. Natuurbeheer is in ons land traditioneel vooral gericht op het behoud van soorten. Bij het ruimte bieden aan natuurlijke processen is nooit precies aan te geven welke ontwikkelingen zich zullen voordoen en welke gevolgen deze op termijn hebben voor de aanwezige flora en fauna. 'Ecologische rampen' zijn eerder regel dan uitzondering. Men wil dat bronpopulaties van zeldzame en kwetsbare soorten behouden blijven en men worstelt met het dilemma tussen 'niets doen' en het lokaal uitvoeren van patroonbeheer, gericht op het instandhouden van botanisch waardevolle begroeiingen. Daarnaast is het de vraag of als gevolg van de nog steeds ondermaatse milieukwaliteit actief beheer niet noodzakelijk blijft.

Ook maatschappelijke en politiek-bestuurlijke problemen worden door beheerders genoemd als beperkende factoren. Een meer dynamisch waterpeilbeheer in moerassen conflicteert meestal met belangen in het aangrenzende agrarische gebied. Met de plannen om de Haringvlietssluisen half open te zetten en van de Biesbosch weer een echt zoetwatergetijdengebied te maken, wil het ook niet erg vloten. Het toelaten van branden in bosgebieden op de hogere zandgronden is nog geen maatschappelijk geaccepteerd

vervolg van pagina 77

Tot slot

Het is de vraag of voor de grote natuurgebieden in ons land de ruimtelijke schaal kan worden gerealiseerd die nodig is om voldoende ruimte te bieden aan landschapsvormende, dynamiekverhogende processen en aan zelfredzame populaties van grote herbivoren. Wetenschappelijk onderzoek, vooral in gebieden in Oost-Europa (en Noord-Amerika) waar nog restanten 'wildernisnatuur' voorkomen, zou op dit punt nader inzicht kunnen verschaffen. Verder zou bij het beheer van grote eenheden het risico moeten worden genomen om soorten te 'verliezen'. Natuurlijke systemen zijn permanent in verandering. De samenstelling van levensgemeenschappen wijzigt zich, waarbij perioden van lokaal uitsterven worden afgewisseld met perioden waarin nieuwe, vaak verrassende soorten zich vestigen. Het streven naar een hogere soortendiversiteit zou in grote natuurgebieden ondergeschikt moeten zijn aan het ruimte bieden aan natuurlijke processen en dynamiek. Werkelijk ruimte bieden aan natuur stuit nog op veel maatschappelijke weerstand, maar vormt op termijn de meest uitdagende strategie. Voorlichting aan het brede publiek is hierbij een essentiële factor. Indien we er niet in slagen de eco-systeemkarakteristieke dynamiek en natuurlijke processen in onze natuurgebieden terug te brengen, dan krijgen de critici van het beleid van 'zelfregulerende natuur' gelijk en zullen onze grote eenheden een gestaag verlies aan soorten te zien geven, op den duur resulterend in vooral eenvormige en sterk gedegradeerde natuur. Halfnatuurlijke landschappen met de noodzaak van permanent ingrijpen door de mens is dan het maximaal haalbare en begeleid-natuurlijke natuur is dan nog slechts een illusie.

Literatuur

Kramer, K. (red.), 1998. De rol van landschapsvormende processen bij het beheer van grote bos- en natuur-gebieden. Intern IBN-rapport, Wageningen.

Reest, P.J. van der & A.M.M. van Haperen, 1996. Het Rammegors...zout, zoet of brak? De Levende Natuur 97 (4): 139 - 145.

Dr. A.T. Kuiters

Alterra, afdeling Ecologie en Milieu

Postbus 47

6700 AA Wageningen

Een kadaver op

Er is momenteel veel aandacht voor de rol van grote grazers in natuurgebieden. Een bijzonder aspect van de discussie is de grote aandacht voor het lot van de gestorven dieren. Zowel de ethiek als de volksgezondheid spelen in deze discussie een rol.

De Destructiewet staat het laten liggen van gestorven runderen en paarden niet toe (kader 1).

In 1998 is uitvoerig gevolgd wat met twee karkassen van Schotse hooglanders in het Nationaal Park Veluwezoom is gebeurd (Piek, 1999 in prep.). De karkassen waren na 50 - 70 dagen vrijwel geheel opgeruimd en bij deze opruiming waren tal van diersoorten betrokken: Wilde zwijnen, Vossen en vogelsoorten als Raaf, Ekster, Spreeuw, Buizerd en Koolmezen. Ook diverse groepen aasetende insectensoorten als spiegelkevers, aaskevers, kaaskevers e.d. werden op de karkassen aangetroffen. Met name van deze aasetende diergroep werden enkele zeldzame soorten gevonden.